

RAZGOVORI

PREOBRAZBA NAŠE DOMOVINE

Marjan Mušič

I

Ugotovitve in pobude

Na določeni stopnji našega družbenega razvoja so se nujno morali izraziti tudi daljnosežni posegi v ožjem in širšem naselitvenem prostoru: še več, zaustavili se niso niti pred tistimi območji, ki so ostala doslej, vsaj kar se tiče preobrazbe, zunaj dosega naše misli in roke. To so dejstva, ki jih sprejemamo kot nadvse utemeljena in sama po sebi razumljiva.

V pospešenem razvoju proizvodnih sil in sredstev, ki dajejo materialno osnovo raznim družbenim in kulturnim manifestacijam, se pred našimi očmi spreminja historična kulturna pokrajina: zaostrujejo se novi vidiki, s katerimi moramo vrednotiti tudi spomeniški potencial ter ga na ustrezen način vključevati v proces preobrazbe. V vsesplošni dinamiki razvoja stoji v ospredju živahna industrializacija, ki vedno bolj posega v našo pokrajino, tu intenzivneje, tam spet počasneje, kar je odvisno od okoliščin, ki jo spremljajo. Z njo vred se množijo nove stanovanjske površine in zgradbe družbenega standarda. Pereči so postali problemi urbanizacije novih industrijskih zametkov, ki se porajajo sredi agrarnih površin. Pa tudi naša historična mesta in naselja so se znašla na mah pred novimi nalogami. Z vsesplošnim uvajanjem načel družbenega upravljanja v okviru komunalnega sistema so se sprostile raznolične dejavnosti v ožjem in širšem naselitvenem prostoru. Intenzivnost urbanizacije je prebila izolacijo mest in je posegla na daleč v vplivna in gravitacijska področja, tesneje je povezala mesta z deželo in mesta z mesti. Pospešen promet in pomnožitev prometnih sredstev sta vnesla nov ritem razvoja v doslej pasivizirana področja. Na historičnih osnovah temelječa kmetijska proizvodnja se je ob novih, racionalnih vidikih pokazala kot neustrezna. Nov ritem razvoja je hkrati zajel preobrazbo prebivalstva, obdelovalnih površin in naselij; očitne so postale spremembe v naravi, ki so bile doslej skoro neopazne.

Ves ta do kraja utemeljeni razvoj je s svojo dinamiko prehitel dosedanja način usklajevanja raznih družbenih dejavnosti v prostoru. Zato prihaja vedno bolj do izraza neskladnost med splošnim načelom načrtnega usmerjanja razvoja našega družbenega življenja in pa načrtnim urejevanjem prostora, v katerega se vključujejo naselja in njihov pokrajinski okvir. Prav gotovo je v tem neka nedoslednost, ker se ta razvoj ni izrazil premišljeno tudi pri urejevanju naselij in večjih teritorijev, čeprav bi bilo takšno smiselno in načrtno urejevanje ravno na sedanji stopnji razvoja poglobitna osnova ne le za rast družbenega in osebnega standarda, marveč prav tako tudi za pospešen razvoj gospodarstva samega. Neločljivo je eno od drugega in anarhija v enem območju mora nujno izzvati nesoglasja v drugem.

Če je možna historična retrospekcija, bi komajda našli, vsaj kar zadeva intenzivnost in kompleksnost preobrazbe, v preteklosti kaj podobnega. V mislih

imam tri obdobja, ki so sunkovito posegla v naselitveni prostor. Vsa ta tri obdobja so se končno izrazila v svojevrstni integraciji svojih prostorskih potencialov, ki jih nujno moramo pri sedanji preobrazbi kot dejstva tudi upoštevati.

Prvič: Visoki in pozni srednji vek s fevdalno kolonizacijo in oblikovanjem meščanstva. Izrazil se je tudi estetsko prepričljivo v gradovih, samostanih, cerkvah in posebno v mestih.

Drugič: Barok, posebno njegovo zadnje obdobje. Razširil je razpon posegov na podeželje, stabiliziral je promet, povezal tesneje mesta in vasi, pokrajine in dežele. S krepkim zamahom je prevzel in tudi vsaj na oko enotno preobrazil srednjeveško naselbinsko in arhitekturno izročilo; vnesel je nove vrednote vedut, prospektov in perspektivnih učinkov.

Tretjič: Poslednje obdobje, ki ga karakterizirata ob splošnih razvojnih premikih s postopno zaostritvijo družbenih antitez predvsem tehnična revolucija in njej sledeče pionirsko obdobje nove arhitekture. Odločni posegi, temelječi na zavestno novi miselnosti, so nujno izzvali konflikte tudi glede oblikovanja v prostoru.

Vse te daljnosežne posege v naselitveni prostor smo sprejeli kot povsem naravne, čeprav je tretje obdobje s svojo neugnano samolastnostjo v marsičem vznemirilo vrednote prejšnjih dob in se tudi ostreje in manj organsko izrazilo v pokrajini.

Na prostor, v katerem živimo in po katerem se razgledujemo, torej ne smemo gledati statično. Stalno se je spreminjal, tu manj, tam bolj, zato je tudi njegova razvojna dinamika še kakó razumljiva. Vsakteri pokrajini odgovarja v razmerah časa in kraja značilno prostorsko oblikovanje. Vendar so v preteklih obdobjih ostajale ves čas neprizadete naravne konstante, ki imajo svojo osnovo v podnebni, talni in drugih razmerah. V sedanji razvojni dinamiki pa je preobrazba zajela in tesno med seboj povezala tako mesto kot vas, pa prav tako tudi celotno pokrajino. Ogrozila je konstante, premaguje jih, vendar ne vselej dovolj premišljeno in utemeljeno. Fiziognomija pokrajine se vidno spreminja pred našimi očmi. Ogrožena je neka določena harmonija kot produkt kulturnih, socialnih, higienskih, estetskih in materialnih komponent preteklosti. Zato je toliko bolj treba težiti za tem, da se nadomestijo zgubljene vrednote preteklosti s sodobnimi vrednotami na višji družbeni ravni, a da se pri tem ohrani oziroma revitalizira tisto, kar je v naravi in v arhitekturi slej ko prej dragoceno. V preobrazbo so pritegnjeni celó alpski vrhovi in doslej spokojne alpske doline. Ceste in žičnice, hoteli in domovi, hidrocentrale in daljnovodi se uporno zaganjajo v gorske masive. Intenziteta pa ni usklajena z vrednotami posameznih predelov, niti ni dobro premišljena. Priče smo uničevanja dragocenega zaledja naselbinskih koncentracij. Posledica vsega tega je pokvarjena, denaturirana pokrajina. Drznem si trditi, da je estetska komponenta del funkcionalne smotrnosti celote. Vsaktero pomanjkanje jasnega in medsebojno usklajenega programa se prav tako zrcali v celokupnosti prostorskega oblikovanja. Priče smo nenavadnim in često nerazumljivim aplikacijam, kar zadeva uporabo raznih naselbinskih sistemov in vrst objektov, kakor, denimo, stolpnica, mestni blok, vrstna hiša, individualni dom idr. Kje so usmerjevalci in kje neke neobhodne ureditvene misli? Kje so osnove, ki jih moramo poiskati in utrditi, da se bomo lahko ustvarjalno vključili v razvojni proces, ki nas je že prehitel? Ne bomo pogrešili, če bomo dodelili to vlogo širim, vsekakor najvažnejšim problemom. Ti so:

Proič: Regionalno obravnavanje

Drugič: Vrednotenje ali valorizacija

Tretjič: Oblikovanje novih centrov in naselij

Četrtič: Regeneracija ali revitalizacija historične pokrajine in naselij

Dejstvo je, da kljub silni gradbeni dejavnosti nima večina naših mest in še celó ne ostalih naselij sprejetih urbanističnih načrtov (poudarjam: urbanističnih in ne regulacijskih!). Kolikor pa jih nekatera od njih imajo, so bili ti načrti v večini primerov zasnovani na premisah, ki so danes labilne, in so tudi sicer po svoji miselnosti zastareli in v metodološkem oziru neenotni. Že v došednji praksi se je pokazalo, da je načrte nemogoče izdelovati brez upoštevanja širšega naselitvenega prostora. Utrjevati se je začela zavest o neizbežnosti regionalnega obravnavanja problemov. Še do nedavna se je bilo treba ogorčeno biti, celó v ljubljanskem primeru, za celovito urbanistično obravnavanje mestnega področja; prevladovala je namreč miselnost, da bi naj vsaktera mestna občina, in teh je bilo v obsegu regulacijskega področja tedaj deset, v okviru svojih mejá začela z izdelovanjem tako imenovanih parcialnih regulacijskih načrtov. Bolj ko kdaj koli prej je dozorelo spoznanje, da se ne moremo in ne smemo v današnji situaciji lotiti reševanja izoliranih problemov, ne da bi se pri tem razgledovali po njihovi kompleksnosti, niti se ne smemo lotiti reševanja posameznih izoliranih nalog, ampak moramo tudi navidezno v sebi zaključene prostorske enote postaviti v širši geografsko-ekonomski okvir. *Regionalno načrtovanje ali planiranje*, ki je v ospredju stremljenja po sistematičnem urejevanju prostora, se mora nujno soočiti s problemom regije kot pokrajinske celote in z njenimi elementi, ki odkrivajo njene značilnosti. Med te pa se poleg funkcionalnih, prostorsko oblikovalnih, materialnih in drugih uvrščajo tudi estetsko oblikovalni elementi, ki temeljé na historičnem spomeniškem potencialu. Nesporno je namreč dejstvo, da je tudi spomeniški potencial eden izmed zelo važnih činiteljev pri skladnem urejevanju prostora, kakršnega predstavlja v organiziranih dimenzijah regija. Vendar je treba pojem spomeniškega potenciala razumeti v veliko širšem pomenu, kakor ga predstavlja na primer posamezen zaščiten spomeniški objekt, ki je predmet ožje, »klasične« spomeniško-varstvene obravnave. Tu gre predvsem za anonimne ambientne značilnosti in vrednote, ki so često dragocenejše od posameznih spomeniško deklariranih stavb. Razumljivo je, da se pri tem preoblikujejo tudi spomeniško-varstveni prijemi. Medtem ko so ti pri deklariranih spomenikih predvsem konservatorski (*«Conserver vaut mieux que réstaurer«!*) in zahtevajo tudi glede funkcionalne preobrazbe največjo previdnost, pa so drugod naravnost neobhodni prijemi regeneracije in celó rekonpozicije. Vsaktero zaključeno pokrajinsko enoto je treba obravnavati dinamično in pri tem sprejeti nujnost preobrazbe na višji ravni, ki je pogojena v našem družbenogospodarskem razvoju. To pa seveda nikakor ne izključuje poleg respektiranja deklariranih spomenikov tudi varovanja značilnih in kvalitetnih obrisov pokrajine ter kompozicijskih in emocionalno oblikovnih vrednot v anonimnem naselbinskem in arhitekturnem tkivu. To vprašanje je bilo končno z vso ostrino in neizprosnostjo razčiščeno ob name-ravani postavitvi stolpnice-silosa v funkcionalnem sklopu državnega arhiva Slovenije (DAS), a v občutljivi kompozicijski sferi poznobaročnega Gruberjevega dvorca v mejah spomeniško zaščitenih stare Ljubljane. Nerazumljivo je bilo pri tem stališče obeh spomeniško-varstvenih ustanov. Zavoda za ureditev stare

Ljubljane, ki je v tem smislu izdelal projekt, in republiškega Zavoda za spomeniško varstvo, ki se je z njim strinjal. Njuno napačno stališče je dokončno ovrget rezultat natečaja.

Današnja stihijska preobrazba zaključenih pokrajinskih enot in gravitacijskega območja naših mest nas sili, da nemudoma prekinemo z nepremišljenimi, več kot improviziranimi posegi in da zagotovimo našim prizadevanjem tisto veljavo, ki jo imajo ostale materialne komponente. Prekiniti je treba s prakso, da se omalovažujejo stremjenja po skladni ureditvi naselitvenega prostora in pokrajinskega okvira, po upoštevanju vitalnih kvalitiet obstoječih naselij in po varovanju dragocenih krajinskih motivov. Prekiniti je treba s prakso samovoljnega odrejanja gradbenih okolišev in njihovega coniranja. Inšpektorati in revizijske komisije morajo vnesti v svoje poslovanje tudi kriterije, ki zagotavljajo varovanje dragocenih vrednot v prostoru in pravilno razmestitev novih naselbinskih in drugih elementov.

Kakor je treba v regiji predhodno temeljito preučiti materialne komponente gospodarstva, prometa, energetike idr., prav tako je potrebno temeljito analizirati v nji tudi pokrajinske, naselbinske in arhitekturno-likovne vrednote, ki se vključujejo v širši pojem spomeniškega potenciala. *Valorizacija pokrajinskih, naselbinskih in arhitekturno-likovnih značilnosti* je torej ena izmed nadvse važnih komponent, ki jo je treba upoštevati pri regionalnem planiranju in jo uskladiti preko ustvarjalnega procesa z ostalimi komponentami v harmonično celoto. Valorizacija pa vendarle ni povsem istovetna s historično kategorizacijo in stilno determinacijo prominentnih spomenikov, marveč obravnava tudi in predvsem tako imenovano anonimno, elementarno arhitekturo, ki je intimno povezana z neposrednimi naravnimi motivi in v mnogo manjši meri s historičnimi in stilnimi opredelitvami. To je ena izmed pglavitnih značilnosti našega arhitekturnega izročila, ki ga je treba na poseben način varovati in ga tudi upoštevati pri prilagajanju modernega arhitekturnega jezika lokalnemu koloritu. Zato pa je treba precizirati metodo, ki jo zahteva delo za valorizacijo, zakaj od nje je konec koncev odvisno pravilno vključevanje ambientnih in spomeniško deklariranih kvalitiet v preoblikovani prostor. Umetnostne spomenike moramo znati vnesti v moderno življenje, ambient moramo vključiti v funkcionalni kompleks ne le arhitektonsko, ampak tudi urbanistično.

Valorizacija se nanaša prav tako na tako imenovano elementarno kakor tudi na kulturno pokrajino; še posebej pa postane zahtevna, kadarkoli posegamo v dragoceno historično naselbinsko tkivo. Osnovno vodilo bi moralo biti: ogibati se je treba ekstremnih stališč. Poiskati je treba pravo mero, ta pa mora izhajati iz temeljite valorizacije. Valorizacija torej ne sme biti enostranska s pretežno prevladujočimi estetsko-vizualnimi in kulturno-zgodovinskimi vidiki, niti ne smejo prevladovati zgolj sodobni urbanistični in drugi vidiki. Ta nasprotja pa vendarle niso praktično nepremostljiva, še celó ne v območju arhitekture in urbanizma, ko se obravnavajo objekti in naselbinski kompleksi z njihovimi lastnostmi in vrednotami, ki jim določajo spomeniški značaj. Vendar je treba te lastnosti in vrednote temeljito determinirati in izčrpno valorizirati. Da bi dosegli pravilno spomeniško valorizacijo kakega objekta ali kompleksa, je treba poprej ugotoviti njegove kompleksne funkcije in vlogo, ki jo je moral opraviti v času, kraju in položaju ob svojem nastanku, v zvezi s potrebami in interesi naročnika, pa prav takó tudi glede kreativnih sposobnosti ustvarjalca, ki jih je oblikoval. Šele na tej podlagi je mogoče pravilno valorizirati estetske

zakonitosti določenega obdobja, ki mu spomenik po svojem značaju pripada. Izhodišče vsaktere valorizacije mora biti podano v odkrivanju vseh komponent, ki jih potencialno vsebuje vsakteri historični organizem. Le na tej podlagi pa je tudi mogoče tak objekt ali kompleks pravilno obravnavati v prvenstvenem stremljenju, da se ohrani pristnost in integriteta vseh komponent, od katerih je končno odvisna tudi njegova vrednost. Kadarkoli temelji valorizacija le na estetsko-vizualnih vidikih, je v bistvu enostranska in nepopolna, zakaj estetske zakonitosti so vselej historično pogojene, zato pa je vsako vrednotenje s stališča sodobnih estetskih vidikov relativno in zaradi tega tudi nezanesljivo. Zato se često zaradi navedenih pomanjkljivosti pojavlja stremljenje po kategorični purifikaciji spomeniških vrednot (Dioklecianova palača v Splitu!), po ohranitvi obstoječega stanja ali pa po utemeljitvi povsem sodobnega programa. Razpon kriterijev in posegov pa je zelo raznoličen; odvisen je od značaja in vrednosti obravnavanega objekta, kompleksa objektov ali celotnega vizualnega prostora.

Podoba naše pokrajine postaja iz dneva v dan siromašnejša. Nepremišljeni posegi uničujejo njeno lepoto in njene značilnosti, ne da bi v večini primerov bile le-te nadomeščene z novimi vrednotami. Redkokje je mogoče najti deželo, ki bi bila na takó majhni površini takó zelo raznolična, kar zadeva naravne značilnosti, in takó svojevrstna tudi glede spomeniških vrednot. Njen izjemni položaj, na katerem se stikajo in križajo smeri mednarodnega prometa, ji daje še prav poseben poudarek, hkrati pa tudi utemeljuje posebno pazljivost pri njeni preobrazbi. Sproščena gradbena dejavnost se izraža v kaotični zazidavi na površinah, ki so pač po naključju najlaže dosegljive, ponajveč tesno na robu obstoječih naselij in vzdolž izvoženih poti. Naselja, ki so imela doslej določeno funkcionalno skladnost, ta je dala osnovo tudi njenim prostorsko-likovnim kvalitetam, so postala podobna organizmom, ki jih uničuje rakasto tkivo. Posledica tega je propadanje obstoječih naselij in slabitev funkcij v dopolnitvah. Estetska podoba, ki je pri tem uničena, je torej neločljivo pogojena z materialno-funkcijskimi komponentami, zakaj ta ne obstoji sama po sebi, marveč je vselej nerazdružno vezana nanje. To je ena izmed bistvenih značilnosti arhitekturnih in urbanističnih organizmov v preteklosti, sedanjosti pa tudi v bodočnosti. Kamorkoli namerimo korak, vsepovsod srečujemo plodove stihije. Primerov ne kaže naštevati, saj jih je na pretek, celó tam, kjer bi pričakovali največjo pazljivost (okolje Kamnika, Škofje Loke, Radovljice, Bleda, Kranjske gore, Tržiča, Žalca idr.). Ne vidim druge rešitve kakor to, da se je treba nemudoma lotiti v okviru regionalnega študija oblikovanja povsem novih naselij in sosek: zakaj edinole v tej usmeritvi je mogoče istočasno in koordinirano začeti prizadevanje za regeneracijo obstoječih naselij in za njihovo funkcionalno povezavo z novimi naselbinskimi enotami. Na to pot so stopile celó že nekatere zahodne države, ki še zdaleč nimajo takšne razvojne dinamike in takšnih pogojev, kot jih nudi socialistična družbena ureditev. Naj omenim ob tej priliki le temeljito zastavljeno delo v Švici, ki ga z oblikovanjem »novega mesta« v porečju reke Furte snuje delovna skupina arhitekta Eglia (E. Egli, *Die neue Stadt*).

Bili bi pa krivični, če ne bi tudi na tem mestu podkrepili prizadevanja arhitektov, urbanistov in drugih visoko usposobljenih strokovnjakov. Vendar niso ta prizadevanja v zadostni meri tudi upoštevana, ampak še vedno odločajo, tu bolj tam manj, čisto osebni pogledi, administrativni ukrepi in strokovno ne dovolj preverjeni ali prenegljeni posegi. Naš arhitekturni potencial je danes,

tudi če ga primerjamo z zveznimi merili in s strokovno ravni^{jo} drugod, na takšni višini, da bi bila naša slovenska dežela precej drugačna, če bi razmere omogočale bolj sproščeno in bolj poglobljeno delo. Polemika, ki je sama po sebi lahko zelo koristna in je v današnji stopnji dinamičnega družbenega razvoja tudi naravnost neobhodna, bi lahko mnogo prispevala k razčiščenju aktualnih problemov; biti bi pa morala dobronamerna, objektivna in predvsem na strokovni višini. »Razvoj je boj med nasprotji« (Lenin), toda ta boj je treba bojevati »z nezastrujenimi papirji« (Župančič). Če bi se namreč pri nas uveljavila takšna konstruktivna polemika na višji ravni, potem bi bili tudi kaj hitro onemogočeni razni diskutanti, ki izkoriščajo današnje slabosti in pomanjkljivosti v obskurne, često kar reakcionarne namene; zaradi njih in zaradi posebnih razmer, v katerih se križajo mnenja, prihaja do sumničenj tudi takrat, kadar so motivi do kraja idealni in so stremljenja naši skupni stvari predana. Če ne bi bilo v izrazito strokovnih vprašanih dekretiranja z vrha in bi bila dana prilika, da se problemi do kraja proučé, če bi se uveljavile tudi tu demokratične metode objektivnega obveščanja in prepričevanja, ne bi prišlo do odpora in do često neutemeljenega, zakotnega zabavljanja, kar je prišlo do izraza posebno v zadnjem, ljubljanskem primeru. Veselimo se dejstva, da se preobrazja naša domovina v napredno deželo, zanosno spremljamo ritem preobrazbe in velike napore, ki se vlagajo vanjo. Kje drugje na zahodu je mogoče zaslediti kaj takega? Res je, gradi se tudi drugod, da pa bi bila vsa dežela vznemirjena s kompleksnostjo preobrazbe, to je gotovo edinstveno in enkratno. Zapraviti to redko priliko tudi, kolikor gre za pravilno oblikovanje življenjskega prostora, pa se pravi negirati tisto, kar je nepogrešljiv korelat družbeno razvojnim in materialnim prizadevanjem. *Čim više se bo civilizacijsko pozpenjala družba, tem bolj bo potrebovala kulturno vsebino in kulturno okolje: pri tem pa pripada važen poudarek smiselnemu varovanju in vključevanju naravnega potenciala, ki se bo v procesu preobrazbe vedno bolj krčil, ter humaniziranju naselitvenega prostora, pri čemer pa ima določeno mesto tudi ohranjanje in vključevanje kulturnega izročila preteklih dob.*

(Konec prihodnjič)

O ZNAČAJU LJUBLJANSKEGA URBANIZMA

V številnih kritikah ljubljanskega urbanizma se poudarja predvsem funkcionalni moment. Funkcionalnost pa je nedvomno samo ena izmed komponent urbanizma. V članku želim nanizati nekaj misli o ostalih komponentah, ki se navadno odpravijo z vzdevkom oziroma opredelitvijo humanizem ali tehnokratizem.

Mestna, urbana organiziranost je prav gotovo celota, v katero so vključeni vsi ljudje, ki živijo in se gibljejo v javnih prostorih. Ker ti ljudje nikakor niso samo člen mestno organiziranega in proizvodnega procesa, mislim, da urbanizma, ki je zanje ustvarjen, ni mogoče upravičeno vrednotiti le s formalnih ali funkcionalističnih vidikov. V razmerju urbanističnih prostorov do človeka in reakcijah ljudi na te prostore obstaja umetnostni element urbanizma. Zgolj funkcionalni urbanizem tega razmerja ne ustvarja, zato ga ne moremo ocenjevati z umetnostnimi merili. S tem pa je že možno razlikovanje med umetnostnim in neumetnostnim urbanizmom in dana osnova za resnično urbanistično kritiko.